

CZU: 94

COMEMORĂRILE – ÎNTRE SOLEMNITATE ȘI CONȘTIINȚĂ NAȚIONALĂ

*Dumitru-Cătălin ROGOJANU**Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva (România)*

În acest demers științific am dorit să analizăm comemorările și rolul lor în societate, elementele care le definesc, motivele care determină ca statele și oamenii să celebreze, să-și readucă aminte despre fapte și personalități exemplare sau mai puțin faste. Comemorările se plasează între solemnitate și conștiință națională, necesitatea rememorării trecutului prin aceste acte constituind leitmotivul studiului de față. De asemenea, sunt prezentate în mod sintetic funcțiile și tipurile de comemorare, misiunea istoricului în contextul acestor evenimente, „locurile memoriei” ca spații cu valențe comemorative, dar și posibilitatea unei manipulări și „abuzurile memoriei”.

Cuvinte-cheie: *comemorări, solemnitate, conștiință națională, „datoria memoriei”, „locurile memoriei”, „abuzurile memoriei”.*

COMMEMORATIONS – BETWEEN SOLEMNITY AND NATIONAL CONSCIOUSNESS

In this scientific work we aim to investigate the commemorations and their role in society, the features that define them, the motivations that determine states and people to celebrate, to recall exemplary – or on the contrary, less fortunate – events and personalities. Commemorations can be placed between solemnity and national consciousness, and the need of remembering the past in this way is the leitmotif of this paper. Furthermore, we expose synthetically the functions and types of commemorations, as well as the mission of the historian in the context of these events, the “places of memory” as locations with commemorative signification, but also the potential for manipulation and the “abuses of memory”.

Keywords: *commemorations, solemnity, national consciousness, “duty of memory”, “places of memory”, “abuses of memory”.*

*Istorie predată, istorie învățată, dar și istorie celebrată.
Memorării forțate i se adaugă comemorările convenite.
În felul acesta, se încheie un redutabil pact între rememora-
re, memorare și comemorare.*

(Paul Ricoeur) [12]

Orice stat care își respectă istoria trebuie să realizeze și să desfășoare comemorări sub diferite forme: de la cele care marchează unele fapte, evenimente și personalități într-un mod fericit și până la cele care reflectă mai puțină bucurie sau unele care au fost de-a dreptul tragice. Aceste evenimente comemorative de cele mai multe ori sunt organizate de instituțiile statului pentru a impregna o tentă oficială, dar și pentru a imprima în spațiul public poziția autorităților față de istoria națională, transmițând în acest fel o asumare a trecutului.

Desigur, comemorările pot fi făcute și de alte entități, ONG-uri sau chiar familiile unor persoane care s-au făcut remarcate în istorie prin faptele lor, însă mesajul transmis de acestea și amploarea evenimentelor în unele cazuri nu are efectul celor coordonate pe cale oficială. Dincolo de înțelesul solemn de a „celebra amintirea unei personalități sau a unui eveniment important” [1], a *comemora* are și sensul de „a aminti” [2], sau mai bine zis de a ne aminti și reaminti despre înaintașii noștri și despre faptele lor memorabile. Practic, comemorările devin niște modalități de a readuce trecutul în prezent și de a-l face mereu viu, de a fi un exemplu pentru societate și generațiile viitoare. Memoria și istoria se îmbină atât de bine în aceste comemorări, încât cel care participă la acestea încearcă să reconstituie ceea ce s-a întâmplat, să se plaseze în trecut cu emoție și nostalgie.

Comemorarea este determinată astfel de o voință colectivă de memorie, ea este un moment de a sărbători un eveniment sau o persoană, care sunt readuse în comunitate printr-o solemnitate ritualizată a ceremoniilor care intră într-o relație cu originile, sau în cazul participării la un mit identitar [3, p.69]. Ea reînvie și reafirmă un grup, familie, etnie, națiune în jurul valorilor în care eroii lor s-au întrupat, devenind repetitivă, istorică sau anti-istorică [4, p.69], însă unicitatea și exemplaritatea sa trebuie păstrată. Mai mult, comemorarea înseamnă implicit acea „datorie a memoriei” („devoir de mémoire”) de „a aminti” și a „nu uita” [5, p.110], concept care a apărut la începutul anilor 1970 în istoriografia franceză [6]. După cum spune Paul Ricoeur, „ideea de datorie a memoriei este inseparabilă de ideea de moștenire. Datorăm o parte din ceea ce suntem celor

ce ne-au precedat. Datoria memoriei nu se mărginește la a păstra urma materială, scripturală sau de alt fel a faptelor trecute; ea ne întreține sentimentul că suntem obligați față de ceilalți, despre care vom spune mai târziu că nu mai sunt, dar au fost. A plăti datoria, vom spune, dar și a face inventarul moștenirii" [7, p.112]. Elementul de bază ce reiese din afirmațiile filosofului francez este *obligativitatea* de a ne aminti de antecesorii noștri și de a-i comemora cum se cuvine.

Însă, obligativitatea rememorării trecutului este dublată prin intermediul evenimentelor comemorative de întreținerea continuă a unui sentiment de mândrie și conștiință națională, care transcende trecutul, se perpetuează în prezent și creează orizonturi mărețe pentru viitor.

Pe lângă scoaterea în evidență a identității naționale, a trecutului glorios sau mai puțin fast, comemorările conțin prin ele însele o simbolică aparte, o anumită evalvie, cu o încărcătură istorică profundă. De aceea, este nevoie să fie evitate comemorările care promovează festivismul și glorificarea exagerată a unor fapte sau personalități, întrucât există pericolul unei mitizări și mistificări a istoriei.

Prin comemorări trecutul este în același timp amintit, uitat și refăcut, precum un instrument pentru a remodela prezentul, istoria și comemorarea fiind ambele forme de mediere între prezent și trecut [8, p.1073]. Spre deosebire de istorie care are reguli riguroase de reconstituire a trecutului, bazate pe surse istorice și unde interpretarea este făcută cu profesionalism și strictețe, în cazul comemorării trecutul și interpretarea sa devin mai maleabile [9, p.1073]. În acest sens, comemorarea este o problemă esențială de interpretare a istoriei, deoarece semnificația sa derivă din elementele evenimentului original și din plasarea în noul context, în care evenimentul comemorativ are loc [10, p.435]. Sintetizând, aceasta este aducerea unui eveniment din trecut în memorie și păstrarea memoriei într-un act ceremonial, monument sau artefacte culturale, cum ar fi cărți, filme sau chiar numele unor străzi [11, p.435-436].

Definiția statutară succintă oferită în Franța de Înalțul Comitet al Celebrazilor, devenit apoi al Comemorărilor Naționale (Le Haut Comité aux Commémorations nationales) este: „menținerea conștiinței naționale a unui eveniment al istoriei colective” [12, p.12]. Din această definiție se desprind două idei fundamentale: prima, care se referă la o comunitate națională ce dănuiește în timp și este înzestrată cu o formă de identitate și a doua care denotă că fiecărui membru al unei comunități i se trasează sarcina de a-și defini propria identitate [13, p.12-13]. Desigur, propria identitate a unei persoane și memoria individuală se reafirmă într-un cadru mai amplu, ceea ce Maurice Halbwachs numește „memorie colectivă”: „rememorarea anumitor amintiri nu depinde de voința noastră, pentru că voința noastră nu este de fapt destul de puternică. Dar amintirea există în afara noastră, împărțită poate între mai multe medii” [14, p.82-83]. Plecând de la Halbwachs, comemorarea nu este decât o reamintire a trecutului în anumite „cadre sociale ale memoriei” [15], a unor medii sociale care determină și ajută aducerea în prezent a unor evenimente pe care nu putem sau nu dorim să le uităm. De fapt, această „cultură a amintirii” [16, p.30] se regăsește în comemorări și ea are legătură cu „memoria care statutează comunitatea” și pune bazele identității și conștiinței de sine a grupului, a acelor „comunități ale memoriei”, cum le numește Pierre Nora [17, p.30]. „Trecutul se reconstruiește în amintiri” [18, p.31], iar amintirile, la rândul lor, fac posibil ca actul comemorării să devină o modalitate de reînviere și reidentificare cu trecutul.

Comemorările, în viziunea lui Peter Carrier, au trei funcții, și anume: 1. *Intenția*, care se transpune în faptul că memoria este în relație cu dorința inițială a celui care pune în aplicare forme ale comemorării și cu orice inscripție care prescrie înțelesul, atât construirea, cât și distrugerea monumentelor sau a instituțiilor și părăsirea ceremoniilor fiind indicatori ai intenției; 2. *Contextul*, care indică faptul că sensul și chiar interpretarea ceremoniilor, a monumentelor este dat de transformările circumstanțelor istorice și sociale, realizarea și modificarea formelor comemorative, precum și receptarea sau percepția publică sunt determinate de context; 3. *Forme de transmitere* ale comemorării, eficacitatea și receptarea acesteia fiind în relație strânsă cu forma sa. Comemorarea poate transmite un grad de indiferență pentru evenimentul pe care trebuia să-l evoce, iar caracterul public al monumentelor le conferă o semnificație obișnuită [19, p.438].

Referitor la tipurile de comemorări, Eelco Runia analizează „comemorarea prin exces” („commemoration from excess”), care este de natură psihologică, motivată prin dorința de a trece peste suferințe și a depăși trauma și „comemorarea prin insuficiență” („commemoration from scarcity”), care este existențială, sau, mai bine spus, de natură ontologică [20, p.322]. „Comemorarea prin exces” este întâlnită la generația care a participat la un eveniment traumatizant, aceasta simțind nevoia de eliberare prin mărturisire și povestire a „surplusului de amintiri”, a celui trecut care poate fi „purificat” doar prin memorie [21, p.322]. În schimb, „comemorarea

prin insuficiență” se observă la generația care nu a trăit un eveniment traumatizant, comemorarea fiind realizată ca o recompensă, pentru a îndrepta insuficiența, sau, mai bine spus, absența amintirilor [22, p.322].

În ceea ce privește comemorările, adesea se pune în discuție dacă acestea reprezintă misiunea istoricului [23, p.15] sau dacă intră în preocupările sale de cercetare. Într-un articol publicat în revista „La Gazette des archives” în anul 2014, Alain Corbain răspunde afirmativ la această întrebare, argumentând că istoricul „are menirea de a face o incursiune în timp, de a resuscita fiecare epocă a trecutului în specificitatea sa, de a găsi și a expune valori, emoții, moduri de viață, dorințe, temeri și bucurii particulare, pentru a evita anacronismul psihologic; adică, orice judecată inspirată de situația actuală” [24, p.15]. În periplul pe care îl face în trecut, rolul istoricului nu este de a face elogi exgerate unor personalități și evenimente, ci este de a comemora și nu a celebra [25, p.15].

Însă, uneori istoricii tind să fie în contradictoriu când se referă la „dorința de a comemora” [26, p.313], afirmându-se că ei nu fac decât să reconstituie veridic trecutul și cel mult realizează o *comemorare științifică* prin istorizare [27, p.445], prin organizarea de conferințe, scrierea de cărți, participarea la dezvelirea unor monumente, statui, plăci comemorative etc. Această „monumentomanie” este percepută cu reticiență de o parte dintre istorici și de alte persoane, ajungându-se să se afirme, după cum o face regizorul francez Claude Lanzmann, când vorbește despre Holocaust, că „cea mai gravă eroare morală și estetică pe care o putem face este să ne apropiem de subiect ca și când ar aparține trecutului” [28, p.314-315]. Un eveniment traumatizant, precum a fost Holocaustul sau Gulagul, nu trebuia să rămână în trecut, în istorie, ci era necesar să fie plasate în prezent, să se transpună în memorie și să fie comemorate în dimensiunea lor istorică tragică. Dar, o greșeală pe care o face istoria, este tocmai această dorință de a memora și comemora [29, p.315], istoria și memoria aflându-se într-o complexă dezbateră în istoriografie.

Cât este memorie și cât este istorie în cadrul comemorărilor este dificil de spus, însă important este faptul că se face trecerea de la o conștiință istorică la o *conștiință socială* [30, p.442], la percepția însemnătății istorice a unor asemenea evenimente în cadrul societății și a promovării unor memorii paralele. Dacă în Franța la începutul și mijlocul anilor 1970 comemorările au avut rolul de a crea o istorie și o memorie coerentă și puternică națională, acestea s-au interesat cu evenimentele comemorative organizate de comunitatea evreiască [31, p.442]. Acea autoritate mitică a trecutului francez ca asigurare mitică pentru promovarea unui viitor promițător a fost substituită de autoritatea unei varietăți de amintiri, memorii evreiești din prezent, care au modificat fundamental parametrii identității franceze [32, p.442-443].

Pe lângă elementele de conștiință socială existente în comemorări, se manifestă și un sentiment de *misiune civică* pe care îl transmite istoricul prin faptul că realizează un cadru cronologic în mintea fiecărui cetățean de sărbătorire sau de detestare a unui eveniment [33, p.15]. După ce cercetează, spre exemplu, un personaj, după ce îl scoate din anonim, istoricul trebuie să lase pe alții să-l sărbătorească și nu trebuie să determine *panteonizarea* sa, rolul său fiind să estimeze importanța și impactul unui eveniment sau personaj și să înțeleagă eventual motivele pentru evidențierea sau uitarea sa [34, p.15-16].

Cu toate că însuși Pierre Nora, în subtitlul „L’ère de la commémoration”, din substanțialul proiect editorial *Lieux de mémoire*, scria că lucrarea „a intenționat, prin virtutea concepției, metodei și chiar a titlului, să fie un tip de istorie contra-comemorativă”, „comemorarea a depășit” această intenție [35, p.315]. Celebrele *locuri ale memoriei* pe care Nora le vede „simple și ambigue, naturale și artificiale, imediat disponibile în experiența materială concretă și susceptibile la cea mai abstractă elaborare”, având trei sensuri – material, simbolic și funcțional, sunt „în mod fundamental rămase ca ultimele întruchipări ale conștiinței memoriale”, [36, p.18-19,12]. Alături de „muzee, arhive, cimitire, sărbători, aniversări, tratate, depoziții, monumente, sanctuare, ordine frățești” [37, p.12], în categoria de locuri ale memoriei pot fi incluse: comemorările, generațiile, *motto*-urile particulare anumitor perioade, ritualurile sau cărțile, emblemele, manualele, textele celebre, simbolurile [38]. Fundamentând legitimitatea statului, conservând caracterul său identitar, locurile memoriei sunt corelate și cu elemente comemorative, de ritualizare a memoriei, prin repetarea ciclică a trecutului care este reactualizat în dimensiunea sa memorială [39].

„Bulimia comemorativă”, „tirania memoriei” sau „obsesia comemorativă”, sintagme pe care le folosește Nora, tind să conducă la ceea ce istoricul Tzvetan Todorov numește „abuzurile memoriei” [40]. El critică, în special referitor la statele totalitare, utilizarea excesivă a memoriei și „comemorarea obsedantă” care poate fi folosită în alte scopuri: „Grupul care nu reușește să scape de comemorarea obsedantă a trecutului, cu atât mai greu de uitat cu cât este mai dureros, sau cei care, în cadrul acestui grup, îl determină să trăiască astfel, merită mai puțină simpatie: de această dată, trecutul servește la refularea prezentului, iar refularea aceasta nu e mai

puțin periculoasă decât cealaltă. Toată lumea are dreptul să-și recupereze trecutul, desigur, dar nu e cazul să se creeze un cult al memoriei pentru memorie: sacralizarea memoriei este o altă metodă de a o face sterilă" [41, p.32-33]. Dar, monopolizarea memoriei, spune Todorov, nu este specifică doar regimurilor totalitare, ci tuturor care doresc glorificare, cel mai important lucru pe care putem să-l remarcăm din amintirile traumatizante fiind valoarea lor exemplară pe care numai memoria transformată în proiect o poate face potrivită [42, p.108-109].

Exemplaritatea memoriei, precum și manifestarea sa normală și nu forțată în diferite forme ale comemorării constituie principiul după care trebuie să se manifeste. Ceremoniile de comemorare, de la punerea de coroane, aniversări și până la inaugurări sau modificarea unor monumente, indică scrierea și rescrierea istoriei oficiale, acestea putând fi analizate atât ca produse ale istoriei, cât și ca surse ale interpretării [43, p.438], manipularea fiind astfel extrem de sensibilă. În cadrul comemorărilor naționale, o examinare psihosociologică trebuie să se axeze și asupra felului în care înțelesurile date unui eveniment sunt încorporate în discurs și a modului în care ele sunt organizate retoric [44, p.44].

Prin urmare, comemorările, dincolo de imaginea pe care o oferă, de evenimente care legitimizează poziția statelor față de istoria oficială, de solemnitate și scrupulozitate în organizare, ele simbolizează renașterea unui fapt sau personalități din trecut și aducerea lor în starea autentică a timpului istoric, dar proiectează și multiple înțelesuri specifice [45, p.44]. Ritualizat concepute, comemorările țin strâns prezentul de trecut, fac ca memoria să se plaseze deasupra istoriei sau să se întrepătrundă cu aceasta și îi determină pe oameni să aibă conștiința identității naționale. Comemorările reprezintă neuitarea, depășirea unor amintiri tragice la care oamenii au participat sau reactivarea unor amintiri care se doresc a fi monumentalizate.

Referințe:

1. Dexonline. <https://dexonline.ro/> [Accesat: 01.11.2017]
2. Ibidem.
3. FEITH, M. La Commémoration: traduction ou trahison? (Saint-Gaudens, Ives, Lowell). En: *Revue Française d'Etudes Américaines*, 1999, no80, http://www.persee.fr/doc/AsPDF/rfea_0397-7870_1999_num_80_1_1768.pdf [Accesat: 13.06.2017]
4. Ibidem.
5. RICOEUR, P. *Memoria, istoria, uitarea* / Trad.: Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik. Timișoara: Amarcord, 2001.
6. BENSARD, L. Recenzie la: Ledoux Sébastien. *Le devoir de mémoire - Une formule et son histoire* / Préface de Pascal Ory. CNRS Editions. 367 p. <https://clio-cr.clionautes.org/le-devoir-de-memoire.html> [Accesat: 01.11.2017]
7. RICOEUR, P. *Memoria, istoria, uitarea* / Trad.: Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik. Timișoara: Amarcord, 2001.
8. WHITE, R. A Commemoration and a Historical Mediation. In: *The Journal of American History*, vol.94, 2008, no4. <http://www.jstor.org/stable/25095320> [Accesat: 13.09.2017]
9. Ibidem.
10. CARRIER, P. Historical Traces of the Present: The Uses of Commemoration. In: *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, vol.22, 1996, no2. <http://www.jstor.org/stable/41299067> [Accesat: 13.09.2017]
11. Ibidem.
12. SALLENAVE, D. Commémoration: mémoire collective, mémoire individuelle. En: *La Gazette des archives*, 2014, no 236. http://www.persee.fr/doc/AsPDF/gazar_0016-5522_2014_num_236_4_5157.pdf [Accesat: 15.03.2017]
13. Ibidem.
14. HALBWACHS, M. *Memoria colectivă* / Ediție critică concepută de Gérard Namer și pregătită în colaborare cu Marie Jaisson. Trad.: Irinel Antoniu. Iași: Institutul European, 2007.
15. HALBWACHS, M. *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Félix Alcan, 1925. Collection Les Travaux de l'Année sociologique, http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/cadres_soc_memoire/cadres_soc_memoire.html [Accesat: 02.11.2017]
16. ASSMANN, J. *Memoria culturală: scriere, amintire și identitate politică în marile culturi antice* / Trad.: Octavian Nicolae. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013.
17. Ibidem.
18. Ibidem.
19. CARRIER, P. Historical Traces of the Present: The Uses of Commemoration. In: *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, 1996, vol.22, no2. <http://www.jstor.org/stable/41299067> [Accesat: 13.09.2017]
20. RUNIA, E. Burying the Dead, Creating the Past. În: *History and Theory*, 2007, vol.46, no3. <http://www.jstor.org/stable/4502261> [Accesat: 13.09.2017]
21. Ibidem.

22. Ibidem.
23. CORBIN, A. L'historien et la commémoration. En: *La Gazette des archives*, 2014, no.236. http://www.persee.fr/docAsPDF/gazar_0016-5522_2014_num_236_4_5158.pdf [Accesat: 15.03.2017]
24. Ibidem.
25. Ibidem.
26. RUNIA, E. Burying the Dead, Creating the Past. In: *History and Theory*, 2007, vol.46, no.3. <http://www.jstor.org/stable/4502261> [Accesat: 13.09.2017]
27. CARRIER, P. Historical Traces of the Present: The Uses of Commemoration. In: *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, 1996, vol.22, no.2. <http://www.jstor.org/stable/41299067> [Accesat: 13.09.2017]
28. RUNIA, E. Burying the Dead, Creating the Past. In: *History and Theory*, 2007, vol.46, no.3. <http://www.jstor.org/stable/4502261> [Accesat: 13.09.2017]
29. Ibidem.
30. CARRIER, P. Historical Traces of the Present: The Uses of Commemoration. In: *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, 1996, vol.22, no.2. <http://www.jstor.org/stable/41299067> [Accesat: 13.09.2017]
31. Ibidem.
32. Ibidem.
33. CORBIN, A. L'historien et la commémoration. En: *La Gazette des archives*, 2014, no.236. http://www.persee.fr/docAsPDF/gazar_0016-5522_2014_num_236_4_5158.pdf [Accesat: 15.03.2017]
34. Ibidem.
35. NORA, P. The Era of Commemoration. In: *Realms of Memory: Rethinking the French*. New York: Columbia University Press, 1996, apud Runia Eelco. Burying the Dead, Creating the Past. În: *History and Theory*, 2007, vol.46, no.3. <http://www.jstor.org/stable/4502261> [Accesat: 13.09.2017]
36. NORA, P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. In: *Representations*, 1989, no.26. <http://www.jstor.org/stable/2928520> [Accesat: 05.11.2017]
37. Ibidem.
38. NIȚU, M. *Cartografierea memoriei, proces de definire a identității culturale. Stabilirea parametrilor teoretici. Concepte și componente*, <http://atelier.liternet.ro/articol/10509/Mariana-Nitu/Cartografierea-memoriei-proces-de-definire-a-identitatii-culturale-Stabilirea-parametrilor-teoretici-Concepte-si-componente-1.html> [Accesat: 02.11.2017]
39. Ibidem.
40. TODOROV, T. *Abuzurile memoriei / Trad.: Doina Lică*. Timișoara: Amarcord, 1999.
41. Ibidem.
42. RICOEUR, P. *Memoria, istoria, uitarea / Trad.: Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik*. Timișoara: Amarcord, 2001.
43. CARRIER, P. Historical Traces of the Present: The Uses of Commemoration. In: *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, 1996, vol.22, no.2. <http://www.jstor.org/stable/41299067> [Accesat: 13.09.2017]
44. TILEAGĂ, C. *Discourse analysis and researching coming to terms with the past: studies in discursive psychology* [Analiza discursului și reconcilierea cu trecutul recent: studii de psihologie socială discursivă]. Oradea: Primus, 2012, <https://dspace.lboro.ac.uk/dspace-jspui/bitstream/2134/9681/5/Analiza%20discursului%20si%20reconcilierea.pdf> [Accesat: 03.11.2017]
45. Ibidem.

Prezentat la 18.12.2017